

POHLINOVO JEZIKOSLOVNO DELO

Novo obdobje v razvoju raziskovanja in opisovanja slovenskega jezika je s svojo slovnico (posebno z drugo predelano izdajo) sprožil premnogokrat negativno omenjeni Ljubljančan P. Mark o Pohl in. V njegovem delu se odražajo nenotni, vendar že novejši teoretični nazori, ki so značilni predvsem za nemške slovničarje 17. in 18. stoletja. Anton Slodnjak¹ navaja več slovničarjev, ki naj bi vplivali nanj: »Na razdelitev snovi in slovniško izrazoslovje, na narodnostno spodbudni predgovor in na poglavje o metriki in poetiki pa so delovali: A. Bohorič, Martin Opitz, pisec nemške poetike in metrike (Buch von der deutlichen Poeterei, 1642) ter češka slovničarja Václav Rosa (1672) in Václav Pohl (1765)«, na prvem mestu pa je seveda omenjen Gottsched (Deutsche Sprachkunst; 1. 1757 je izšla že 4. izdaja).

Leta 1768 je izšla v Ljubljani Pohlina v nemščini pisana »Kraynska grammatika («... oder die Kunst die crainerische Sprache regelrichtig zu reden und zu schreiben«), druga, predelana izdaja je izšla l. 1783, leta 1791/1792 pa njegov prvi slovensko-nemško-latinski tiskani slovar »Tu malu Besedishe Treh jesikov« (z zanimivim dodatkom : tujke iz neslovanskih jezikov v slovenščini).

Pohl in je s svojo vmeno, bistroidnostjo in s svojim realističnim odnosom do jezikovnega gradiva zagazil v problematična teoretična in raziskovalna jezikoslovna vprašanja, ki jim spričo domačih družbenih razmer ni mogel biti kos. Spoznal je veliko razliko med jezikom »krajnskih bukev« in jezikom, ki ga uporablja »Poebel«. Prepričan je bil, da jezik v »krajnskih bukvah« ni pravičen in je hotel nenavadno »razdaljo« premostiti na način, ki njegovih sodobnikov ni mogel zadovoljiti. Posledice dvestoletnega jezikovnega razvoja so bile v osrednjem jezikovnem območju tako občutne (vokalna redukcija je povzročila veliko glasovnih sprememb), da se je odločil za novo, sinhronično knjižno podlago, za »boljši« govor Ljubljane. Na to določitev pa je nedvomno neposredno vplival Gottsched², ki v uvodu svoje slovnice govori o tem, katero »narečje« je najbolj primerno za knjižni jezik : »Die befte Mundart eines Volkes ift insgemein diejenige, die an dem Hofe, oder in der Hoffstadt eines Landes gesprochen wird. Hat aber ein Volk mehr als einen Hof, wie z. B. Wälfchland, oder Deutschland fo ift die Sprache des größten Hofes, der in der Mitte des Landes, für die befte Mundart zu halten«, (3). Pohlina se je prijela tudi tale misel: »Man meynet hier aber nicht die Aufsprache des Pöbels in diesen Refidenzen: fondern der Vornehmern und Hofleute. Denn jene ift z. B. auch in Paris und London, nicht die befte. Ja in solchen großen Städten, als diese beyden find, fpricht man oft in einer Gegend derselben viel anders, als in der andern«... Za razumevanje Pohl inove odločitve je pomembno še naslednje: »Eine jede Mundart hat in dem Munde der Ungelehrten, ihre gewissen Mängel; ja aus Nachlässigkeit und

¹ A. Slodnjak, Slovensko slovstvo. Ljubljana 1968.

² J. Ch. Gottsched, Deutsche Sprachkunst, Leipzig 1757.

Übereilung im Reden, ist sie mit sich selbst nicht allemal einstimmig. Daher muß man auch den Gebrauch der besten Schriftsteller zu Hülfe nehmen, um die Regeln einer Sprache fest zu setzen: den im Schreiben pflegt man sich viel mehr Acht zu nehmen, als im Reden».

Spričo aplikacije teh nazorov je Pohlin tudi v slovensko skromno knjižno žarišče prenesel spopad med sinhronijo in diahronijo, ki je bil značilen za nemške jezikovne razmere in nemške slovničarje že v 17. stoletju. To dejstvo omenjam zaradi tega, ker so Pohlinovi nasprotniki nedvomno videli oporo za obrambo jezikovne tradicije v smeri, ki jo je pri Nemcih zagovarjal Schottelius proti Zesenu, ki je tudi izhajal iz pogovornega jezika³.

Pohlin je v jezikovni zgradbi oziroma v jezikovnem gradivu veliko »novega« opazil in je hotel po navedenih Gottschedovih nazorih s svojimi, v sodobnejšem »boljšem« jeziku najdenimi »pravili« prodreti. Jezikovna zgradba se zaradi upoštevanja redukcije kratkih poudarjenih in nepoudarjenih samoglasnikov res kaže v novi podobi. Razumljivo je, da se je s tem v zvezi moral lotiti črkopisne in pravopisne reforme, ki se je bolj opirala na govorjeni jezik. Njegov črkopis se z Bohoričevo »rešitvijo« v celoti ne ujema. Izhodišče za razlikovalnost znakov je predvsem funkcijsko, skušal pa je tudi prvi opisati glasove glede na mesto artikulacije in slušni vtis (pri tem se zgleduje pri nemščini in latinščini). Glasovno in »znakovno« vrednost samoglasnikov in soglasnikov v govoru in pisavi je ugotavljal na podlagi pomenskih opozicij: sad — sod; rad — rod; bila — pyla; se uzhy — uzhi se; Buh — puh; derkam — terkam; wodem (bôdem) — bôdem (bom); rob — pop; kofa — kosa; krij — kry; prah — prag, itd.

Prvi je skušal ugotoviti in zaznamovati vokalne kvalitete (za o, e) in je vpeljal za to posebne znake, razmišljal je celo o registru tona in njegovi funkciji ter tako prvi opozoril na važna vprašanja slovenskega pravorečja in slovenske prozodije sploh.

V tem pogledu je prav zanimiv naslednji njegov sestavek:

»Otschète ótrózhí ózhète dobré imèti, tok fturite kar vaj uzhim; ke jeft vajèga ózhèta ózhm lih tu ótshèm, kar vaj ózhé ótshé, inu k' tèbi, koker k'tvóji sèstri právè : zhe ti ótshèsh ózhèš svójèga ózhèta sèrklu biti : tok bôdita obâ létè míslè: is obèma ózhèma ótshèma ozhèta lepú glèdati; sizer narèzhita, de ótshèta ózhèta dobrega imèti (2. izd., str. 205).

Iz navedenega sestavka je razvidna tudi njegova »zamenjava« znakov za sičnike in šumnike, s čimer se je morda zavestno odmaknil od Bohoriča. Zanimivo pa je, da je kljub svojim fonetičnim nazorom že v 1. izd. nastopil proti fonetični pisavi končnega *-l* (npr. sem se bav, pev, dihov; opravičeval je pisavo z *-l* zaradi »analogije« ali bolje rečeno različne razporeditve: Osl - osla; Kofl - kofla) in švapanju: »Die Windischen haben eine zeither diefer uralten crainerischen Schreibart ein groffen Schnitzer verfetzt, weil ihnen einige Crainer haben nachfolgen wollen ihr selbst eigene Sprache zu verwülfen, und anstatt des *l* allzeit das *u* zu setzen; was aber ein zumahl gröblicher Schnitzer ist, wie man es selbst hart höret, wann

³ M. H. Jellinek, Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von Anfängen bis Adelung. Heidelberg 1913, 112—116.

man das Bauernvolk alfo reden höret: Ti Shpéval kaj se peva inu govoriva, kader se nam bva pvatnu, inu kobivo ufeva« (159). V drugi izdaji je svoje ogorčenje v tem pogledu še ojačil.⁴ Pri tej odločitvi pa ga nista toliko podpirala slovenska pismena tradicija, pač pa estetski nazor in »pravilo analogije«, ki daje slovnice čarju možnost boljše izbire.

Pravopis, kakor tudi preostalo klasifikacijo glasov, gramatičnih oblik in njihovih funkcij v stavku, je izvajal iz petih principov jezikovne analize: Ableitung (Derivation), Gleichformigkeit (Analogie), Buchftabenkentnifs (Orthoepie), Ungleichformigkeit (Anomalie), Nothwendigkeit der Unterfcheidung.

Posledice omenjenih pravopisnih nazorov se odražajo tudi v oblikoslovju. Pri sklanjatvenih in spregatvenih vzorcih se pojavljajo »nove« končnice in pripone, ki so same na sebi lep dokaz razvoja kratkih in nenaglašanih samoglasnikov v takratni ljubljansčini: *brumne, lubem, tezh, dem — dima, pajk, osl — osla, urah* in podobno. Kljub temu pa je oblikoslovje v marsičem izpopolnjeno in prečiščeno. Pohlin je izločil pri glagolu vse nežive kategorije, pri čemer se pa ni opiral na Gottscheda, saj se v celoti tudi z njegovo razdelitvijo ne ujema. Torej je bil precej kritičen.

Pri ugotavljanju oblikoslovnih zakonitosti je Pohlin imel največ sreče. Navaja sicer sklanjatve po spolu, vendar pozna že več različnih tipov; nedvomno glede na njihove značilne različne glasovne elemente. Za moški spol navaja primere: Ta Fant, Ta Krayl, Ta Roh. Tako so prišle do izraza mnoge posebnosti končnic (npr. N. pl.: Krayli, Fanti, Rogovi). Odkril je instrumental : s Kraylam; še vedno navaja ablativ: od tega Roga / rogova. V Gen. pl. pa se pojavlja tudi prava lokalna končnica : teh krayl-ov / v teh krayl-eh.

Zelo izčrpne so njegove pripombe o posebnostih posameznih sklonov. Za gen. sg. m. navaja primere s končnico -u: Synu, Darú, Myrú, Lanú, Strahú, Sadú. Prav tako navaja brezkončniški gen. moških in ženskih samostalnikov v množini (Môsh, kojn, las, rajnsh, osm zhebâr; trsák, peshák, jegrâ, gospâ; ladij : ludji in podobno).

Samostalniki ženskega spola so predstavljeni v treh tipih:

Krayliza, Skerb, Zhednoft. Oddelil je torej -i-jevske samostalnike od -a- osnov. Važno je dejstvo, da je opazil izgubo dvojine pri ženskem spolu: »Zweifache Zahl ift in der Abänderung mit der vielfachen ganz gleich« (1. izd., 28). Za njim je dvojino ter množino v svoji slovnici združil tudi Gutschmann. Samostalniki -i-osnov imajo »nove« končnice. Gen. sg.: Zhednofte, enako dat. sg. in Nom. Pl., v Gen. Pl. pa se pojavlja oblika Zhednoft [po redukciji nepoudarjenega vokala!]. Prav tako imajo določni pridevniki v Nom. sg. končnico -e : *Brumne*; ta e pa ostaja še naprej »značilni« vokal vse sklanjatve (Nom. pl.: *Brumni, a, e*; dalje: : *Brumneh, Brumnem* itd.).

Samostalnike srednjega spola je uvrstil v dva tipa: Serze, oblizhje; v drugi izdaji je zamenjal drugi tip z boljšim primerom — fnamène in že (verjetno po Gutschmannu)

⁴ Nedvomno tudi Gutschmannu navkljub, ker je pri part. na -l vpeljal fonetično pisavo: *lem barau*.

novi slovnici, ki je med tem izšla⁵⁾ navajal ostanke prvotnih soglasniških osnov: *telu — telesa; tele — teleta; ime — imena* (vendar feminizacije neuter, ki je značilna za Gutschmanna, ne navaja).

Še huje se je Pohlinov »pozitivistični« pristop k jezikovnemu gradivu maščeval pri opisu glagola. Obdržal je razporeditev po sedanjski osnovi oziroma po sedanjskih končnicah: -am, -em, -im. Neizmerno se je trudil, da bi z ozirom na mnoge glasovne spremene našel znosna »pravila« in uvajal »podrazrede«! Skupina na -em se je razrasla v same nepravilnosti: *Tepem — tepemo, Videm, Lubem, Se uzhemo, Dregneti, Bráteti*. Opazil pa je več glagolskih posebnosti: kratko obl. za 3. os. mn.: *pekó, tekó, porekó*. Prvi je spoznal futuralni pomen glagolov s predpono *po-*: *Pojdem, porezhem, podirjam, pofhle* itd.; gre večinoma za glagole premikanja; to so za njim ponavljali vsi slovničarji osrednjega območja vse do Levstika (1866). Glagolski način je izpopolnil z manjkajočim gradivom. Prvi navaja želelnik za 3. os. sg. in pl. (*nej gre, nej bero, nej jedo*, str. 74, 79). Šele pri njem je zapisana pravilna oblika pogojnika za pretekli čas (*Verbindente Art: Jeft be bil njega posekal, aku be le oblaft imel*, str. 72, 1. izd.). Povratni glagoli so omejeni v sintaktičnih zvezah. Pohlin opozarja, da slovenščina nima samostojne trpne oblike in da pasivni način izražanja v našem jeziku ni priljubljen. Navaja sicer že znana opisna načina za izražanje trpnika (*sem bil posekan — se seka*). Pri abecednem navajanju glagolskih oblik je upošteval tudi tvorbo pasivnega deležnika na -n, -t in infinitiva: *Sekam, kal, kan, kati; Shajnem, fhel, fheth, fhethi; Sejem, jal, jan, jati; Spim, pal, pan, pati; Svarim, ril, rjen, riti; Manem, meti, mel, met; Grejem, greti, grel, gret; Melem, mleti, lel, let, itd.*

Opazil je zakonitost, ki jo je pojasnilo šele historično jezikoslovje (za nosniški in jezičniški razred glagolov je značilen part. na -t.). Zaradi redukcije končnega samoglasnika ne loči več supina in infinitiva, toda tudi v tekstih je v tem nejasnost.

Pohlin pa je tudi sicer dober poznavalec slovenskega besedotvorja, ki je v Bohoričevi slovnici pravzaprav ob vsaki besedni vrsti le nakazano. Pohlin je predvsem v drugi izdaji izvrstno predstavil njegove zakonitosti (obravnavava ga samostojno, ne skupaj z oblikoslovjem: »*Von den Wurzelwörtern, und Herleitung der abftammenden und zufammengesetzten Wörtern*«). Izpeljavo besed je opisal glede na podstave in sufikse in istočasno opozarjal na glasovne spremene ter skušal zanje najti »pravila«. Sintaktični del je izpopolnjeval in pomnoževal z novejšim slovenskim pogovornim gradivom. Pri tem se je že bolj opiral na nemščino kot na latinščino. Osrednja problema sta kongruenca in rekcija, pri čemer pa ga je že delno vodilo slovensko pomensko izhodišče in so se pokazale zakonitosti slovenske stavčne zgradbe. Končno pa je s svojim delom hotel doseči, da bi se obnovilo zanimanje za slovenski jezik pri rojakih in tujcih. Dodal je svoji slovnici nemško-slovenske pogovore, da bi se tudi Nemci mogli učiti »kranjskega jezika,« prvi je »koyal« slovensko slovnično terminologijo⁶⁾ in sestavil prvo poetiko na podlagi prvih stihov slovenske posvetne verzifikacije. Pri tako široko zastavljenem delu je pokazal kar »enciklopedično« znanje, za katerim sistematika pač zaostaja. Očitajo mu, da je Bohoriča zamolčal, vendar je treba poudariti,

⁵⁾ O. Gutschmann, Windifche Sprachlehre. Klagenfurt 1777.

⁶⁾ J. Rotar, Naše jezikovno izrazje. JIS 1958/59, str. 37, 78.

da tudi kasnejši slovničarji svojih vzornikov eksplicite ne navajajo, celo pa ne navajajo Pohlinskih ugotovitev, ki so v marsičem nove.

Bogat slovarček ob sklanjatvah in spregatvah spominja na Bohoriča, prav tako tudi nekatere druge razporeditve gradiva, vendar je njegova slovnica v metodološkem pogledu sicer neenotna — po količini novega besednega gradiva tako bogata in po obsegu problemov tako nova, da se približuje tipu raziskovalne slovnice slovenskega jezika. Posebej velja to za drugo izdajo. Pohlina je spoznal, da je treba knjižni jezik z živim jezikovnim elementom prenoviti, saj jezik cerkvenih potreb ni bil dovolj široko izrazilo za vsebinsko obsežne posvetne snovi, ki jih je prineslo prosvetljenstvo. Njemu se poskus ni posrečil predvsem zaradi ponesrečene pravopisne reforme; bolje se je v tem godilo njegovemu učencu Vodniku, saj je šlo v knjižnem jeziku za prenovitev besedja in sintakse, kar je zelo odločno poudarjal v svoji slovnici tudi Kopitar. S svojim delno fonetičnim pisanjem besed (opiral se je pri tem na »sinhronično analogijo«) je Pohlina v marsičem zabrisal etimološko podobo besede, za katero so se v tem času še posebej trudili trije izobraženi »slavisti« in »tradicionalisti«, sestavljalci slovnice in slovarjev (njihovo delo je žal ostalo v rokopisu): Japel, Kumerdej (pisec prve primerjalne slovanske slovnice!), Gutschmann in še kasneje Debevz. Ti so s svojo agitacijo, kritiko in polemiko⁷ zavrlili Pohlinske glasovne, knjižni tradiciji resnično škodljive reforme, a so ga prikrajšali tudi za zaslužen priznanje.

Kljub mnogim spodrsrljajem je Pohlina s svojimi odkritji v jezikovnem delu opravil zahtevno delo, iz katerega so črpali vsi slovenski slovničarji do Kopitarja.

Stanko Kotnik

Pedagoška akademija Maribor

VAJE ZA LOGIČNO GRAJENJE SPISA

Med bistvene pogoje spisne gradnje spada miselni red s smiselnim vsebinskim zaporedjem, ki ga pisec ustvari z zunanje ali notranje logično razvrstitvijo in povezanostjo stavkov. Ta zahteva povzroča posebno nekaterim učencem kar precej težav, zato ji je treba pri spisovnem pouku posvečati pozornost od prvega razreda osnovne šole naprej.

Za doseg zadavnega učnega smotra so se izoblikovale in bolj ali manj uveljavile tri metodične poti, od katerih se vsaka skuša približati cilju z druge strani: sestavljanje podrobnejše *dispozicije* za spis, v nižjih razredih celo kar z vprašanji, *poprava* oziroma predelava neurejenega spisa in ogled (z obravnavo, tudi ugotavljanjem »dispozicije«) *vzornega* spisa, ki naj seveda ne postane vzorec, ampak le zgled. Uspeh lahko zagotovi samo stalno načrtno delo

⁷ O. Gutschmann, Anmerkungen über die windische und krainerische Rechtschreibung. Christianske Resnize. V' Zelovzi 1770.